

Műhely- és működés-forgácsok

A fejből folytatott munkához nem feltétlenül kell nagy műhely, elég egy cella, ahová vissza lehet húzódní. Bár ezt korántsem mindig könnyű megtalálni. Nem ósrégi adottság, lévén a személyes tér alaptípusát a szerzetesi cella alkotja, amióta a városok zajától üzött, a világról leválni törekvő tanítványok a pusztaságba kivonuló Mester példáját elvonulásában is követni kezdték. A cella mellett csak a kora újkorban jelent meg laikus változata, a dolgozószoba.

A visszahúzódnás mindig viszonylagos, nem jelent tökéletes izolációt, de a hangok és zajok tekintetében kívánatos; számomra elengedhetetlen. (Amióta feltettem az ablakaimra a harmadik réteg üveget, az akusztikus distancia pátoszának jótékony hatását élvezem. Amin azért a szomszéd favágó/lakatos/fűnyíró működésének hangja áthatol...)

Helyem és helyzetem így korántsem olyan elszigetelt, mint Hadrianus római imperátor Tivoliban álló villájának körkörös falakkal övezett, vizesárokkaal körülvett „stúdiója”. Ami akusztikailag korántsem jelenthetett tökéletes védelmet. (Ezt amúgy is csak akkor lehet elérni, ha kilométeres körzetben nincs ember, aki tevékenykedne. Ahogy azt Michel Houellebecq *A térkép és a tájának főhőse* – a fikció világában – meg is valósítja: százholdas körülkerített erdő közepén él, birtokára másnak nincs bejárása... Mely elképzelésről szerzőjének kedvezőtlen munkakörülményeire kell következtetnünk.)

Véljük persze, hogy Hadrianus hiába is próbálta védművekkal útját állni a külső hatásoknak, az Impérium ügyei elháríthatatlanok voltak, küzdelmei a fejében tovább folytak. És neki nem volt meg az a képessége, amit egy másik imperátor, Marcus Aurelius császárként is gyakorolt, jártas lévén a filozófiai életművészet praxisában, és tudta, hogy „*csak akarod, visszavonulhatsz önmagadba. Mert az ember sehová nyugodtabban, zavartalanabul nem vonulhat vissza, mint a saját lelkébe...*”¹ Am ez nem mindenkinek adatott, csak azoknak, akiknek „*olyan a belső világa, hogy beletekintve azonnal teljes békeesség önti el*”. (Jóllehet ifjúkorától gyakorolta, neki sem ment könnyen; emlékeztetnie is kellett magát a technikára: „*Elveid rövidek és elemiek legyenek, földidézésük is legyen elegendő ahhoz, hogy elhárítsa és elűzze minden gondodat, és már ne bosszankodj azokon a dolgokon, amikhez visszatérsz.*”)

Egyedül lenni korántsem antiszociális alkat, mord karakter vagy neurózis kérdése, inkább antropológiai adottság, amint ezt Kant is megállapítja: az embernek „*arra is nagy a hajlandósága, hogy elkülönüljön (izolálja magát)*”²

Ha leválni egészen nem is lehet, de visszahúzódní a világ zajától elengedhetetlen ahhoz, hogy valami másra álljunk át. Figyelmünk az evolúció során folyvást körkörösén pásztázta a külvilágot. Az új – légyen volt állat vagy ember, barát vagy ellenség – a láthatár szélén tűnt fel. Ezért még ma is fel-felnézünk a leves kanalazgatása közben. A szórt figyelmet meg kell tanulni fókuszálni, ami nem könnyű és újra meg újra gyakorlandó feladat. Ahogy leválni a világról sem elég ahhoz, hogy le lehessen csendesíteni a belső zaj áradatát.

A figyelem az újra irányul, az emlékezés a régre. A figyelemtechnika segítheti az emlékezet-technikát. A feljegyzés nem utolsó sorban a felejtés ellen irányul. Hacsak nem egy-egy nagyon centrális, vagy fixa ideává fajult téma forog fenn. Saját gondolataim esetében ez még inkább áll, mint másokénál, amelyekkel többnyire amúgy is már tárolt formákban találkozom.

A feljegyzés már valamelyes kifejtésre készítet, de a feldolgozása, egy elgondolással való intenzív foglalkozás vezet a kidolgozáshoz. Többnyire jóval tovább vezet annál, mint ami a feljegyzés előtt felsejtett. Felélnkülnek a neuronális hálózatok, a tematikus memórianyomok között összekötöttések létesülnek, megélnkül a nyelv vivóárama, hallhatóbbá az alliterációk és asszociációk dallama.

Abból tudok meríteni, ami megvan a memóriámban és más memóriákban; a szerves emlékezetekben és a szertetlen hordozókban. Nem csak saját kútfőmre hagyatkozom. A kutatás mindig mindig mások forrásaiból is táplálkozik; tárgyszerű összetevői és inspiráló hatása folytán elengedhetetlen. Hivatkozom rájuk; meglátásaikat tekintetbe veszem.

Olvadás közben sárga ceruzával húzok a szövegbe emlékeztető vonalakat. Az ilyen kiemelések szigeteket képeznek a szövegek tengerében. Ezek közül kerülnek ki olyan szövegrészek, amelyeket olykor átemelek a sajátomba: idézek. „*Az idézet nem a tradícióhoz kapcsolódás, inkább a gondolkodásnak egyfajta technikája.*” – mondja Vidovszky László.³

Idézni sokféleképpen lehet, tartalmilag, szó szerint, kontextusával együtt vagy annak híján, értelmezve és átértelmezve, folyamatosan felvezetve és élesen vágva egyaránt. A vágás, majd a mozaikká történő elrendezés amúgy is szellemi műveleteink alapmintázatává vált. Ahogy a bizánci mozaikművészet mutatja, mire lehet jutni ezzel a technikával a képzőművészetben, úgy más szellemi területeken is találhatók kimagasló példák a mozaikos szerkesztés eredményességére: McLuhan *Gutenberg-galaxisáról* jegyzi meg Vidovszky, hogy „*a hatvanas évek egyik legeredetibb könyve volt, szinte csak idézetekből áll*”.⁴

A mozaikos mintázásra jó okunk van: a *Zeitgeist* és anyagának tarkasága folytán állandó átállásra vagyunk készítetve. Elmeműveleteink a különböző minéműségek, szubkultúra-szegmensek, értelmezés- és beszédmódok közti *switch* jegyében zajlanak, ahogy ezt a mozgást posztmodern kondícióink elemzője, Baudrillard nevezte.

Az önmegértés nem egyszerű feladat. Életfogytig tartó feladvány, aminek nem érünk a végére, mint ahogy világ megértésének a végére sem. Így volt ezzel Platón is, aki Szókratész szabadiskolájába járt, ahol az eleven szó *logosza* számított. Bár szerinte az „írás szegényes *dog* a szóhoz képest...” (Phaidrosz 278 c), ez nem akadályozta meg abban, hogy a szó logoszát aztán párbeszéddek formájába transzformálva emelje át az írásbeliségbe.

Írni kétségkívül más, mint beszélni; bár az írás közel áll a belső beszédhez, korántsem ugyanaz az írás során, mint a beszéd folyamatában való gondolkodás. Mely utóbbi esetben még azt sem tudjuk feltétlen, hogy hogyan érünk egy mondat végére, amint azt Kleist elég meggyőzően leírta.⁵ *Beszéd közben a gondolatok fokozatos kialakulása* másként megy végbe, mint írásban.

Az eltérés valamelyest a sebességkülönbségen is múlik – ami az íróvessző, és még inkább a lúdtoll mártogatásának korszakában különösen markánsan mutatkozott –, de főként a kétellyel és a korrekció lehetőségével függ össze. Az irodalomban nem kevésbé, mint a filozófiában. Nadas Péter ezt napi viszonylatban említi: „*elolvasom, amit előző nap csináltam. Korrigálom, mert sok hibát veszek észre.*”⁶ De nyilván ennél kisebb időegységekben is történik, legkésőbb a leírást követően. Saját praxisomban ez már gyakran a mondatok leírása közben megesik. Lehet, hogy ez a folyamatos nyelvi reflexivitás nálam a kétnyelvűségből is fakad. És nyilván az írásbeliségben való szocializáció is közrejátszik benne: amíg manapság bárki azonnal bármit belevehet a háló nyilvánosságának valamelyikébe, addig a digitális bábeli univerzum kibontakozása előtt kisszámú médium létezett, ezek szerkesztői pedig a különféle szempontú szűrőkön keresztül megrostált szövegeket engedtek olvasóik elé. És a különféle irányzat- és ízléspolitikák meghatározta hatalmi helyzetben túl persze a hagyomány sem volt hatástalan. Amihez a kommunista társadalmi kísérlet által sújtott országokban számtalan extra cenzorális szempont is járult, sőt, előzte meg az előbbieket.

További tényező a filozófiai hagyomány; diskurzusában egy állítást – ellentétben más, irodalmi etc. kijelentésekkel – minden oldalról mérlegelni, ellenőrizni (sőt, olyik változtatásban falszifikálni is) kell; teherbíró képességét próbára kell tenni – alulról, fölülről, előlről és hátulról. Hogy minden időben állóképes és kikezdhetetlen legyen. Mondhatni „*ez a filozófusnak a fogalommal és a nyelv határán folytatott munkája*” – írja a *Filozófia és önleírás* című könyvében Günther Rösch.⁷ Ami azért pontos, mert a szokásos fogalmi fázisok mellett a nyelv határát is szóba hozza. (Nem mintha „*nyelvem határai világom határai*” is volnának, ahogy Wittgenstein véli, mert világom határai jóval távolabb húzódnak minden nyelvi megnevezhetőségnél.)

A fogalmak fesztávolsága, értelmezéstartománya a Védáktól Wittgensteinig, sőt még nálánál is tovább terjed. Egzisztenciális és kozmikus kontextusban éppúgy lehet érvényűk, mint ironikus konstellációban, sőt olykor egyszerre, nem könnyen szétszálazhatóan, miként erre Szókratész számos példával szolgál. Egy fogalom egyértelmű és egzakt éppúgy lehet, mint tökéletesen, sőt a karikatúrisztikus jelentésig menően kétértelmű. (Ez utóbbira a *Nomad Nagyszótár* számos példával szolgál.⁸)

A meghatározás lehetőségeiről a fogalomelmélet művelője, Ungváry Rudolf méltán mondja, hogy „*a fogalmak ismertetőjegyeinek a száma végtelen, és ezért tökéletesen egyetlen fogalom se határozható meg teljesen. Nem tudsz végtelen számú ismertetőjegyet akarva összefoglalni. Intuitíve megragadjuk ezt a végtelenséget, és ez a fogalom maga. Amikor valamilyen fogalmat gondolunk. Ezért van az, hogy a fogalmaink mindenkiben mások és mások, és az a csoda, hogy egyáltalán megértjük egymást.*”⁹

Gondolkodásom tapasztalati sűrűsödésekhez, felismerésekhez, értelmezésekhez és összefüggésekhez keres nyelvet, jó esetben talál szavakat, fogalmakat. Agyam alkönyvtárainak működésére számíthatok; ha nem is rögtön, de jönnek elő a dolgok, nevek, kapcsolatok. Ezek összefüggése olykor túl rövidre zárul. A részletes érvelés híján kimaradnak lépcsők, fokozatok, átmenetek. Ami más számára nem teszi könnyebbé a belátást.

Lehet, hogy ennek oka – hiányos edukációm etc. mellett – főként félelem a leállástól. Mert a lendület éppoly létfontosságú, mint amilyen elengedhetetlen kerékpározásnál a hajtás. Ha felhagy vele az ember, lelassul, az egyensúly kibillen, és megáll a menet. És a legnehezebb mindig az elindulás.

1 *Marcus Aurelius intelmei önmagához* IV, 3 [2].

2 Immanuel Kant: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből*. In: *Uő.: A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1974, 66.

3 Vidovszky László – Weber Kristóf: *Beszélgetések a zenéről*, Jelenkor, Pécs, 1997. 50.

4 Uo.

5 Heinrich von Kleist: *A gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben*. In: *Uő.: Esszék, anekdoták, költemények*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996. 167.

6 Ezredvégi beszélgetés Nadas Péterrel <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/ezredvegi/nadas.html>

7 *Das ist die Arbeit des Philosophen am Begriff und an der Grenze der Sprache*. Günther Rösch: *Philosophie und Selbstbeschreibung*, Merve, Berlin, 2007. 23.

8 *Nomad Nagyszótár*, közreadja Tillmann J. A. (különböző helyeken eddig megjelent részei): <https://szootaarsite.wordpress.com/2019/06/16/leletek-a-nomad-nagyszotarbol>

9 Ungváry Rudolf: *Ettől soha nem lehet megszabadulni*, Interjú, *litera.hu*, 2019. június 25.